

DOI: 10.32089/WBH.PHW.2023.4(286).0004

ORCID: 0000-0003-2766-845X

DANIEL KOREŚ

Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN we Wrocławiu
Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego

Studia operacyjne w Wojsku Polskim w latach 1921–1939. Stan badań

ABSTRACT

The issue of operational studies, or war planning, during the Second Polish Republic has aroused limited research interest since the end of the Polish campaign of 1939 that ended in defeat. This paper analyses the current achievements of Polish historiography regarding this topic – not limiting itself only to the literature created after 1989 – whilst also highlighting gaps in the research that need filling. The article presents, on the one hand, a synthetic study of the problems associated with war planning between 1921–1939 and, on the other a text in the field of historiography.

Problematyka studiów operacyjnych, czy też planowania wojennego, w okresie II Rzeczypospolitej budzi ograniczone zainteresowanie badawcze praktycznie od momentu zakończenia klęską kampanii polskiej 1939 r. Autor, który w swoich badaniach od lat zajmuje się tytułowym zagadnieniem, postanowił przeanalizować dotychczasowy dorobek historiografii polskiej – nie ograniczając się przy tym tylko do literatury powstałej po 1989 r. – na ten temat, a przy okazji wskazać na luki badawcze, które oczekują na wypełnienie. Poniższy artykuł jest więc z jednej strony syntetycznym opracowaniem całego problemu planowania wojennego w latach 1921–1939, z drugiej zaś tekstem z zakresu historii historiografii.

Po ratyfikacji i wejściu w życie traktatów pokojowych z Niemcami (31 lipca 1919 r.) oraz z Rosją i Ukrainą bolszewicką (15 kwietnia 1921 r.), a także po zakończonych plebiscytach na Warmii, Mazurach, Powiślu i Górnym Śląsku oraz ostatecznych decyzjach Rady Ambasadorów co do Śląska Cieszyńskiego (Zaolzia), Spiszu i Orawy, Górnego Śląska, Wileńszczyzny

i Galicji Wschodniej (te dotyczące granicy wschodniej nastąpiły dopiero 15 marca 1923 r.) Rzeczpospolita Polska formalnie posiadała uregulowane kwestie granic. Wszystkie wyżej wymienione działania natury dyplomatycznej były poprzedzone konfliktami zbrojnymi i pozostawiły po sobie – po każdej ze stron tychże konfliktów – mniejsze lub większe poczucie krzywdy i niesprawiedliwości, będące pożywką dla rewanżyzmu. Największe zagrożenie, nie tylko dla bezpieczeństwa Polski, lecz faktycznie całej Europy, niosły ze sobą roszczenia niemieckie i sowieckie, które ostatecznie znalazły ujście w tajnym protokole do paktu Ribbentrop-Mołotow 23 sierpnia 1939 r. Świadomość zagrożenia ze strony obu silnych sąsiadów – przy czym od początku z góry zakładano, że współpraca Niemiec i Rosji bolszewickiej/ZSRS (N+R) oznacza dla Polski jednoznaczny klęskę i utratę państwowości – towarzyszyła kierownictwu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej niemalże od momentu zakończenia wojen o granice¹. „Sytuacja strategiczna nasza jest, zgrubsza [zapis oryginalny – D.K.] biorąc, podobna, jak sytuacja Niemiec w ubiegłej epoce – powiedział marsz. Józef Piłsudski redaktorowi Adamowi Skwarczyńskiemu w maju 1923 r. – Tak samo posiadamy dwa fronty do obrony. Ale nie posiadamy w całej machinie państwowej tej sprężystości, która pozwalała Niemcom wytrzymać tak długo i która umożliwia wygrywanie na tzw. wewnętrznych liniach strategicznych. Nie posiadamy tej sprężystości ani w rozbudowanej gęsto i celowo sieci komunikacyjnej, ani w administracji, ani w urządzeniach, specjalnie wojskowych, jak magazyny, umocnienia itp.”²

Słowa byłego Naczelnego Wodza wypowiedziane zaledwie dwa lata po zawarciu pokoju z Rosją bolszewicką nie zdążyły, niestety, stracić na aktualności do 1939 r., choć trzeba uczciwie przyznać, że odrodzona Polska wykonała potężną pracę, żeby to zmienić.

Stan zewnętrznego zagrożenia Polski ewoluował wraz ze zmianami politycznymi zachodzącymi w Europie i na świecie w okresie międzywojennym. Bilans otwarcia był dla Rzeczypospolitej korzystny:

1. Niemcy, osłabione po traktacie wersalskim i zwycięskim dla Polski powstaniu wielkopolskim, nie zapobiegły utracie części Górnego Śląska w 1922 r., przyznanych Polsce przez Międzysojuszniczą Komisję Rządzącą

¹ Zob. „Nr 37. 1922, styczeń 19, Warszawa – Memoriał szefa Sztabu Generalnego W. Sikorskiego «Polityka zagraniczna z punktu widzenia bezpieczeństwa państwa» przyjęty przez Radę Ministrów jako jej uchwała”, w *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939*, t. 1, 1918–1932, red. Tadeusz Jędruszczak i Maria Nowak-Kiełbikowa (Warszawa: Pax, 1989), 182–190.

² „Sprawa obrony państwa (maj–czerwiec 1923)”, w Józef Piłsudski, *Pisma zbiorowe. Wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych*, t. 6, wstęp i przyp. Kazimierz Świtalski (Warszawa: Wyd. Instytut Józefa Piłsudskiego Poświęcony Badaniu Najnowszej Historii Polski, 1937), 15.

i Plebiscytową po III powstaniu śląskim. Republika Weimarska, rozbrojona i targana konfliktami wewnętrznymi, chwilowo nie stanowiła (co najmniej do 1933 r.) zagrożenia dla bezpieczeństwa Rzeczypospolitej³.

2. Związek Sowiecki po przegranych zmaganiach z Polską i długiej, wyczerpującej wojnie domowej także musiał skupić się na konsolidacji wewnętrznej. Skazany na izolację i zmuszony mozolnie odbudowywać znajdującą się w ruinie gospodarkę, zdolny był tylko do aktów dywersji i sabotażu, zmierzających do destabilizacji polskiej administracji na terenie województw wschodnich Rzeczypospolitej. Podobnie jak w przypadku Republiki Weimarskiej, Związek Sowiecki nie zrezygnował ze swoich roszczeń i aspiracji, lecz przez następną dekadę nie posiadał sił i możliwości do ich realizacji kosztem Rzeczypospolitej.

3. Architektura bezpieczeństwa Polski opierała się na dwóch filarach, które stanowiły sojusze: z Francją zawarty 19 lutego 1921 r., nowelizowany 19 maja 1939 r. i skierowany zarazem tarczą i ostrzem przeciwko Niemcom; z Rumunią podpisany 3 marca 1921 r., nowelizowany 26 marca 1926 r. i 15 stycznia 1931 r., jako tarcza przeciwko zakusom Związku Sowieckiego. W dwudziestoleciu międzywojennym ocena naszych sojuszników – Francji i Rumunii – podlegała w Polsce fluktuacji. Pomimo krytyki ze strony Piłsudskiego (szczególnie w latach 1932–1935), głównego sternika polskiej polityki wojskowej i zagranicznej, nigdy na poważnie nie rozpatrywano rewizji układów sojuszniczych, nawet po erupcji będącej skutkiem uregulowania relacji z Moskwą i Berlinem w latach 1932–1934.

Niestety już w latach dwudziestych pojawiły się pierwsze symptomy przyszłego pogorszenia bezpieczeństwa Polski. Układ pomiędzy Niemcami a Związkiem Sowieckim zawarty w Rapallo (16 kwietnia 1922 r.) był co prawda tylko *intermezzo* dla mającego nastąpić 17 lat później paktu Ribbentrop-Mołotow, ale dał zielone światło do wyjścia ojczyzny światowego proletariatu z izolacji. Do tego dochodziła zachowawcza polityka najbliższej sojuszniczki Polski – Francji, która znalazła się w gronie sygnatariuszy tzw. paktu reńskiego, podpisanego na międzynarodowej konferencji w Locarno 16 października 1925 r. Pakt ten gwarantował nienaruszalność granicy niemiecko-francuskiej, przy równoczesnym braku takowych gwarancji wobec niemieckich granic na wschodzie. Powszechnie uznaje się traktaty lokarneńskie – zawarte w równie szczytnym, co naiwnym celu utrzymania pokoju w Europie⁴ – za uchylenie Niemcom drzwi do rewizji postanowień wersalskich. Postawa III Republiki w czasie konferencji w Locarno w dużej

³ Zob. Jerzy R. Godlewski, *Wybrane zagadnienia polskiego planowania wojennego w latach 1919–1939* (Gdańsk: Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, 1982), 19–51.

⁴ Główni negocjatorzy i architekci Locarno – ministrowie spraw zagranicznych Francji (Aristide Briand), Niemiec (Gustaw Stresemann) i Wielkiej Brytanii (Austen Chamberlain)

mierze odpowiadała za rozluźnienie sojuszu polsko-francuskiego po powrocie do władzy obozu politycznego Józefa Piłsudskiego w maju 1926 r. Dal-
sze pogłębienie tych symptomów nastąpiło na przełomie lat dwudziestych
i trzydziestych, gdy w Związku Sowieckim okrzepła pozycja następcy Włod-
zimierza Lenina na stanowisku sekretarza generalnego partii komunistycz-
nej, od 1925 r. występującej pod nazwą Wszechzwiązkowej Komunistycz-
nej Partii (bolszewików) (ros. *Всесоюзная коммунистическая партия
/большевиков/*) – Józefa Stalina, który zaczął wdrażać szeroko zakrojone
plany modernizacji gospodarczej oraz militaryzacji kraju.

W tym samym czasie zbliżał się także stopniowo kres tradycyjnie nie-
przyjaznej Polsce, lecz słabej Republiki Weimarskiej. W Niemczech od po-
czątku lat trzydziestych ścierały się dwa wielkie bloki: lewicowy i nacjona-
listyczny, przy czym w tym ostatnim prym wiodła Narodowosocjalistyczna
Niemiecka Partia Robotników (niem. *Nationalsozialistische Deutsche Arbei-
terpartei*, NSDAP) z Adolfem Hitlerem na czele, który 30 stycznia 1933 r.
objął stanowisko kanclerza, a już wkrótce wodza (niem. *Führera*) nowych
Niemiec powstałych na gruzach Republiki Weimarskiej – III Rzeszy. Odpo-
wiedzią strony polskiej na niekorzystne zmiany geopolityczne oraz krzep-
nięcie siły wielkich sąsiadów na wschodzie i zachodzie oraz słabnięcia Fran-
cji stała się z inicjatywy Piłsudskiego dyplomatyczna akcja prowadząca do
zawarcia dwóch układów o nieagresji: ze Związkiem Sowieckim (25 lipca
1932 r.) i Niemcami (26 stycznia 1934 r.). Ta gruntowna przebudowa ar-
chitektury bezpieczeństwa skierowała Polskę na tory polityki równowagi
i balansu pomiędzy dwoma potężnymi sąsiadami. Rzeczpospolita miała zy-
skać dekadę pokoju, którą w myśl rzymskiej maksymy – *si vis pacem para
bellum* – miała wykorzystać do zbudowania odpowiedniego potencjału mi-
litarneho, który pozwoliłby jej przeciwstawić się napaści ze strony jednego
z dwóch sąsiednich mocarstw. A napaść tę uważano niemalże za pewnik.
Rzeczywistość pokrzyżowała jednak te szacunki, skracając czas przygo-
towań do wojny z 10 do 5 lat, a faktycznie nawet mniej, gdyż prace nad
kompleksową modernizacją Wojska Polskiego (dalej: WP) otrzymały silny
impuls dopiero po śmierci marsz. Piłsudskiego 12 maja 1935 r.

Planowanie operacyjne działań wojennych – obok przygotowania nowe-
go planu mobilizacyjnego, kwatermistrzowskiego, rozbudowy i moderniza-
cji sił zbrojnych i przemysłu wojennego, a także poprawy możliwości komu-
nikacji kolejowej i drogowej i rozbudowy fortyfikacji⁵ – było jednym z klu-
czowych elementów polskich przygotowań do nadchodzącej wojny. Element

---

– otrzymali w 1925 r. (Chamberlain) i w 1926 r. (Briand i Stresemann) Pokojową Nagrodę Nobla.

⁵ To tylko najważniejsze pola w zakresie wojskowych przygotowań do wojny. Do tego do-
chodziły realizacje w zakresie cywilnym: prawnym, administracyjnym i gospodarczym; zob.

ten był pochodną przyjętej przez Piłsudskiego (i kontynuowanej przez jego następcę Edwarda Śmigłego-Rydza) strategii obronnej Polski, która zakładała w obu wariantach (wschodnim i zachodnim) działania defensywne w obronie własnego terytorium, w ramach istniejących sojuszy wojskowych. Zasadniczo wykluczano możliwość ofensywnego wystąpienia Polski jako agresywnej strony inicjującej konflikt zbrojny, choć nie wykluczano działań ofensywnych na terytorium agresora, już po rozpoczęciu przez niego wojny – czy to bezpośrednio przez napaść na Polskę, czy też pośrednio poprzez agresję na kraj sojuszniczy (Francja, Rumunia).

Zasadniczo planowanie operacyjne prowadzone było w WP od momentu zakończenia działań wojennych w 1921 r., przy czym do czasu powrotu do władzy obozu piłsudczyków w 1926 r. leżało ono w kompetencjach Ścisłej Rady Wojennej i było realizowane przez wchodzących w jej skład terytorialnych inspektorów armii (przyszłych dowódców operacyjnych) oraz Oddziału IIIa Operacyjnego Biura Ścisłej Rady Wojennej. Ten pionierski okres w dziedzinie planowania operacyjnego jest dość dobrze znany i opracowany dzięki monografiom Tomasza Kośmidra⁶, Jerzego R. Godlewskiego⁷, Wiesława B. Łacha⁸ i w mniejszym stopniu dzięki syntezom dziejów WP w tym okresie autorstwa Mieczysława Cieplewicza i Lecha Wyszczałskiego⁹. Sytuacja ta uległa zmianie w 1926 r., gdy po przewrocie majowym wracający do armii marsz. Piłsudski wprowadził zmiany w organizacji naczelnych władz wojskowych, co zaowocowało dekretem Prezydenta RP Ignacego Mościckiego z 6 sierpnia 1926 r. o sprawowaniu dowództwa nad siłami zbrojnymi w czasie pokoju i o ustanowieniu Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych¹⁰. Wbrew brzmieniu wspomnianego dekretu nie tylko stworzono stanowisko generalnego inspektora sił zbrojnych – na miejsce przewodniczącego Rady/Ścisłej Rady Wojennej, lecz dodano mu odpowiednią strukturę – organ pracy generalnego inspektora – nazywaną Generalnym Inspektoratem

---

Przygotowania obronne państwa 1935–1939, Wojskowe Teki Archiwalne, t. 6/1, Prawo i administracja, red. Andrzej Wesołowski (Warszawa: Tetragon, 2014).

⁶ Tomasz Kośmider, *Planowanie wojenne w Polsce w latach 1921–1926* (Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2001).

⁷ Godlewski, *Wybrane zagadnienia*.

⁸ Wiesław B. Łach, *Polska północna w systemie obronnym kraju w latach 1918–1926* (Olsztyn: Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2010).

⁹ Mieczysław Cieplewicz, *Wojsko Polskie w latach 1921–1926. Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie* (Wrocław: Ossolineum, 1998); Lech Wyszczałski, *Od demobilizacji do zamachu majowego. Wojsko Polskie 1921–1926* (Warszawa: Neriton, 2007).

¹⁰ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 sierpnia 1926 r. o sprawowaniu dowództwa nad siłami zbrojnymi w czasie pokoju i o ustanowieniu Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych (Dziennik Ustaw RP /dalej: Dz. U. RP/ 1926, nr 79, poz. 445).

Sił Zbrojnych (dalej: GISZ)¹¹, której kręgosłup tworzył: Gabinet GISZ oraz Biuro Inspekcji i podlegli bezpośrednio generalnemu inspektorowi oficerowie do zleceń. Organizację i zadania GISZ określił rozkaz nr 7313/Org./26 z 19 października 1926 r. „Generalny Inspektor Sił Zbrojnych, Sztab Generalny, inspektorowie armii. Organizacja i składy osobowe”, który stwierdzał m.in., że generalny inspektor i podległe mu organy pracy mają prowadzić studia nad działaniami wojennymi i przygotowaniem planów wojny¹².

Oczywiście jednym z tych organów pracy miał być Oddział III Sztabu Generalnego (od 1928 r. Głównego), który po likwidacji Biura Ścisłej Rady Wojennej i jej Oddziału IIIa w końcu 1926 r. ponownie stał się operacyjnym (a nie szkoleniowym). Jednak w praktyce okazało się to problematyczne, głównie przez brak zaufania Piłsudskiego do Sztabu Generalnego jako instytucji, co przekładało się niestety także na oficerów w nim służących – nawet jeśli po 1926 r. byli to ludzie z drużyny Komendanta. Sytuacja pogorszyła się w końcu 1931 r., gdy generalny inspektor, w atmosferze skandalu, zdymisjonował ze stanowiska szefa Sztabu Głównego gen. dyw. Tadeusza Piskora, a na jego miejsce mianował płk. dypl. (awans na generała bryg. otrzymał tydzień po nominacji) Janusza Gąsiorowskiego, dotychczasowego szefa Biura Inspekcji GISZ i równocześnie I oficera do zleceń GISZ, jednego z najbliższych swoich współpracowników. Gąsiorowski stał się niemalże likwidatorem Sztabu Głównego, który pod jego kierownictwem – oprócz wywiadu wojskowego (Oddziału II) – został znacznie okrojony z etatów i kompetencji. Te ostatnie przeniesiono do GISZ.

Okres zwierzchnictwa nad armią marsz. Piłsudskiego w latach 1926–1935 doczekał się dwóch opracowań syntetycznych pióra Piotra Staweckiego i Wyszczelskiego¹³, przy czym w przypadku monografii tego ostatniego autora (jak przy większości jego publikacji) istnieją poważne wątpliwości co do jego metod badawczych, jak i wniosków, do jakich dochodzi dzięki tym metodom¹⁴.

¹¹ Faktycznie nazwę: Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych, jako instytucji wojskowej będącej organem pracy pokojowego dowódcy WP (i Naczelnego Wodza na wypadek wojny), wymienia dekret prezydenta RP z 9 V 1936 r. (zmieniający poprzedni dekret z 6 VIII 1926 r.) o sprawowaniu zwierzchnictwa nad siłami zbrojnymi i organizacji naczelnych władz wojskowych w czasie pokoju (zob. Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 9 maja 1936 r. o sprawowaniu zwierzchnictwa nad siłami zbrojnymi i organizacji naczelnych władz wojskowych w czasie pokoju /Dz. U. RP 1936, nr 38, poz. 286/).

¹² Zdzisław Cutter, „Inspekcjonowanie i szkolenie wyższej kadry dowódczej przez Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych Wojska Polskiego w latach 1926–1939” (praca doktorska, Wojskowa Akademia Polityczna, 1989), 65, mps.

¹³ Piotr Stawecki, *Wojsko marszałka Józefa Piłsudskiego 12 V 1926 – 12 V 1935* (Warszawa: Rytm, 2004); Wyszczelski, *Wojsko Piłsudskiego. Wojsko Polskie 1926–1935* (Warszawa: Neriton, 2005).

¹⁴ Zob. Jerzy Maroń, *O osobliwościach polskiej historii wojskowości* (Wrocław: Chronicon, 2013).

W tych opracowaniach sprawom planowania operacyjnego poświęcono bardzo mało miejsca, satysfakcjonując się powtórzeniem ustaleń Godlewskiego i dzieła członków Komisji Historycznej Sztabu Głównego Polskich Sił Zbrojnych wydanego na emigracji w Wielkiej Brytanii¹⁵. Na marginesie warto wspomnieć, że ta ostatnia praca, której redaktorami i autorami byli starsi oficerowie WP sprzed 1939 r., z pułkownikami Stanisławem Lityńskim i Adamem Sawczyńskim na czele, na całe lata stanowiła kanon wiedzy nt. polskiego planowania operacyjnego, choć trzeba obecnie stwierdzić, że kanon ten opierał się głównie na relacjach i wspomnieniach, z nikłym udziałem dokumentów (głównie odnoszących się do roku 1939). Nie doczekał się dotąd monografii, nawet częściowej, Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych. Nie może zapełniać tej luki niepublikowana praca doktorska Zdzisława Cuttera¹⁶ ze względu na skupienie się na innych wątkach niż planowanie operacyjne. Wycinkowo zaledwie – gdyż ograniczone do terenu prac toruńskiego inspektoratu armii, czyli polskiego Pomorza – uzupełniają nasz stan wiedzy kolejne monografie wymienianych już tutaj autorów Godlewskiego i Kośmidra¹⁷. Niemniej prace te są niezwykle cenne w stosunkowo skromnym dorobku historiografii polskiego planowania operacyjnego w latach 1921–1939. Na szczególną uwagę zasługuje publikacja Kośmidra – jedyne kompleksowe opracowanie nt. jednego z terytorialnych inspektoratów armii, oparte na rozległej bazie źródłowej. Równie cenne jest wydawnictwo źródłowe zawierające protokoły odpraw Piłsudskiego z inspektorami armii w latach 1926–1932, które do druku podali Eugeniusz Kozłowski i Stawecki¹⁸. Oczywiście tylko część tych protokołów dotyczyła spraw operacyjnych.

W przypadku Sztabu Generalnego (Głównego) wydawać by się mogło, że sytuacja jest diametralnie inna. Przede wszystkim „mózg armii” posiada swoją monografię autorską pióra Tadeusza Kmiecika, mającą nawet dwa wydania¹⁹. Ponadto dzieje Sztabu Generalnego (Głównego) stanowią treść szerszej

¹⁵ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej* (dalej: PSZ), t. 1, *Kampania wrześniowa 1939*, cz. 1, *Polityczne i wojskowe położenie Polski przed wojną* (Londyn: Instytut Historyczny im. gen. W. Sikorskiego, 1951).

¹⁶ Cutter, „Inspekcjonowanie i szkolenie”.

¹⁷ Godlewski i Waclaw Odyniec, *Pomorze Gdańskie. Koncepcje obrony i militarnego wykorzystania od wieku XIII do roku 1939* (Warszawa: Wyd. MON, 1982); Kośmider, *Toruński Inspektorat Armii w systemie obrony państwa polskiego w latach 1921–1939* (Warszawa: Neriton, 2009).

¹⁸ Eugeniusz Kozłowski i Stawecki, „Protokoły z posiedzeń Ścisłej Rady Wojennej i inspektorów armii za lata 1926–1932”, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, cz. 1, 24 (1981): 271–341; cz. 2, 25 (1983): 275–334.

¹⁹ Tadeusz Kmiecik, *Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego w latach 1918–1939* (Słupsk: Wyd. Pomorskiej Akademii Pedagogicznej w Słupsku, 2005); Kmiecik, *Sztab*

chronologicznie monografii zbiorowej wydanej pod redakcją Tadeusza Paneciego, Franciszka Puchały i Jana Szostaka²⁰. W obu tych publikacjach próżno jest szukać głębszej analizy prac operacyjnych leżących w kompetencjach Oddziału III czy też łączących się z nimi bezpośrednio działań Oddziału IV Kwatermistrzowskiego. Kmiecik zasadniczo zadowolił się stwierdzeniem, że: „W praktyce prowadzenie spraw operacyjnych zostało zastrzeżone dla GISZ”²¹, co ogólnie odpowiadało rzeczywistości, lecz w szczegółach nie było takie jednoznaczne. Wydział „Wschód” Oddziału III i tzw. wschodnie referaty kierunkowe, których kierownicy zajmowali stanowiska oficerów odcinkowych (przyszłych szefów Oddziałów III armii na wypadek wojny ze Związkiem Sowieckim) w Sztabie Głównym dla terenów objętych dość intensywnymi studiami terenowymi przez wschodnich inspektorów armii i do 1935 r. współpracowali dość aktywnie z GISZ. Kwestia współpracy na linii GISZ – Sztab Główny w czasie kierownictwa Piłsudskiego nad armią stanowi jedno z najslabiej opracowanych zagadnień w polskiej historiografii wojskowej²². Zdając sobie sprawę, że rozproszony po różnych zespołach akt w Centralnym Archiwum Wojskowym Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH) materiał archiwalny nie ułatwia opracowania tych zagadnień, zwracam uwagę na sytuację dość paradoksalną, gdy Sztab Generalny (Główny) posiada, w przeciwieństwie do GISZ, wydane drukiem monografie, które praktycznie niewiele wnoszą do naszego stanu wiedzy o szeroko pojętym planowaniu wojennym w WP w latach 1926–1935. Jest to jedno z wielu pól badawczych, które ciągle wymaga zagospodarowania.

Niestety tylko w zupełnie minimalnym stopniu uzupełniają te braki biografistyka. Dotąd nie doczekaliśmy się biografii wojskowej Piłsudskiego oraz jego najbliższych współpracowników w pracach operacyjnych GISZ, oficerów do zleceń i szefów Biura Inspekcji GISZ: gen. Gąsiorowskiego, płk. dypl. Witolda Warthy i płk. dypl. Kazimierza Glabisza²³. Brak jest monografii poświęconych karierze wojskowej gen. Piskora i kolejnych szefów

---

Generalny Wojska Polskiego 1918–1939. Udział w wojnach o granice i funkcjonowanie w warunkach zagrożenia państwa (Warszawa: Wyd. ZP, 2012).

²⁰ Tadeusz Paneci, Franciszek Puchała i Jan Szostak, red., *Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego 1918–2003* (Warszawa: Bellona, 2003).

²¹ Kmiecik, *Sztab Generalny*, 222.

²² Zasadniczo najobszerniej o tym pisał Jerzy Halbersztadt w swoim studium: „Józef Piłsudski a mechanizm podejmowania decyzji wojskowych w latach 1926–1935”, *Przegląd Historyczny* 74, nr 4 (1983): 677–724. Wiele w tej kwestii wyjaśniają dzienniki gen. bryg. Kordiana Józefa Zamorskiego; zob. Kordian J. Zamorski, *Dzienniki (1930–1938)*, oprac. Robert Litwiński i Marek Sioma (Warszawa: LTW, 2011).

²³ Dotychczasowe opracowania nt. tego oficera zasadniczo nie wyczerpują zagadnienia jego prac przy planowaniu operacyjnym: Grzegorz Wiczorek, *Generał Kazimierz Glabisz (1893–1981). Zarys biografii* (Gorzów Wlkp.: Wyd. Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu,

Oddziału III Operacyjnego Sztabu Głównego: płk. dypl./gen. dyw. Władysław Bortnowskiego, płk. dypl./gen. bryg. Zdzisława Przyjałkowskiego, płk. dypl. Macieja Bardla i ppłk. dypl. Adama Werschnera. Z inspektorów armii i generałów do prac w GISZ wyczerpującej biografii, pióra Przemysława Olstowskiego, doczekał się tylko gen. dyw. Gustaw Orlicz-Dreszer²⁴. Olstowski poświęcił obszerny rozdział pracom operacyjnym Orlicza-Dreszera, co tym bardziej jest cenne wobec skali braków w tej dziedzinie. Waldemar Jaskulski, autor zarysu biografii gen. dyw. Daniela Konarzewskiego (inspektor armii od 2 czerwca 1931 r., wcześniej I wiceminister spraw wojskowych i szef Administracji Armii), zauważył tylko (chyba słusznie), że „trudno ustalić, czy gen. Konarzewskiemu przydzielono do opracowywania pod względem operacyjnym, konkretny odcinek państwa” – dalej jednak dodał – „Być może, że ze względu na kilkuletni okres jego służby w administracji Marszałek zdecydował wykorzystać jego wiedzę w kwestii zaopatrzenia wojsk”²⁵. Zadania kwatermistrzowskie także stanowiły element przygotowań wojennych i szkoda, że Jaskulski nie podjął głębszych badań w kierunku rozwinięcia tej tezy.

Śmierć Piłsudskiego 12 maja 1935 r. przyniosła poważne zmiany w WP. Następcą Marszałka na stanowisku generalnego inspektora, gen. dyw./marsz. Edward Śmigły-Rydz, wcześniej inspektor armii i jeden z członków wschodniej ekipy w GISZ oraz jeden z kilku generałów, który prowadził działania operacyjne i terenowe pod kierunkiem Piłsudskiego w latach 1926–1935, od pierwszych dni nadał tempa pracom nad modernizacją armii i przygotowaniom do wojny. Przede wszystkim przywrócił pierwotną rolę „mózgowi armii”, czyli Sztabowi Głównemu. Nowy generalny inspektor sił zbrojnych, w przeciwieństwie do swojego poprzednika, widział w tej instytucji – zgodnie z jej faktycznym przeznaczeniem – właściwy organ pracy dla siebie jako zwierzchnika sił zbrojnych (teoretycznie zwierzchnikiem armii był Prezydent RP), w zakresie przede wszystkim planowania i organizacji: mobilizacji, operacji, wyszkolenia, zaopatrzenia i komunikacji wojskowej, a także praktycznego realizowania zadań z zakresu wywiadu (zbieranie i analizowanie informacji) i kontrwywiadu (szeroko pojętego bezpieczeństwa państwa). Dzięki takiemu rozwiązaniu niepomniernie wzrósł autorytet instytucji Sztabu Głównego WP, którego szef stał się najbliższym współpracownikiem i realizatorem założeń generalnego inspektora sił zbrojnych

---

2007); Włodzimierz Nowak, „Generał brygady Kazimierz Głabisz (1893–1981). Zarys biografii”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* (dalej: *PHW*) 9 (60), nr 3 (223) (2008): 117–135.

²⁴ Przemysław Olstowski, *Generał Gustaw Orlicz-Dreszer (1889–1936). Dowódca wojskowy i działacz społeczno-polityczny* (Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2000).

²⁵ Waldemar Jaskulski, *Generał dywizji Daniel Konarzewski (1871–1935). Zarys biografii* (Oświęcim: Napoleon V, 2015), 118.

oraz w szerszym wymiarze Komitetu Obrony Rzeczypospolitej (którego był członkiem bez prawa głosu); ponadto wszedł w skład dwóch innych, ważnych ciał kolegialnych: Komitetu do Spraw Uzbrojenia i Sprzętu oraz Komitetu Wyższej Szkoły Wojennej. Szef Sztabu, w przeciwieństwie do okresu sprzed 1935 r. (przede wszystkim jednak do lat 1932–1935), uzyskał wpływ na praktycznie wszystkie najważniejsze aspekty życia armii, łącznie z polityką personalną (oczywiście do pewnego szczebla). Adekwatnie zyskały na tym poszczególne agendy Sztabu Głównego, których szefowie, najbliżsi współpracownicy szefa Sztabu, również wzmocnili swoją pozycję, jak i pozycję kierowanych przez siebie oddziałów (z wyjątkiem Oddziału II, który nigdy nie utracił swojego prestiżu i znaczenia). Służba w Sztabie Głównym stopniowo zaczęła być uważana za najbardziej prestiżową w armii, detronizując w tym względzie Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych – a przede wszystkim oficerów do zleceń GISZ, którzy w systemie preferowanym przez Piłsudskiego, na pewnych polach, dublowali prace oficerów Sztabu Głównego, stanowiąc zminimalizowany *quasi* sztab generalnego inspektora sił zbrojnych.

Zadanie, jakie przed Oddziałem Operacyjnym postawił następca gen. Gąsiorowskiego na stanowisku szefa Sztabu Głównego, gen. bryg. Wacław Stachiewicz, było dla armii równie doniosłe, jak opracowanie założeń do planu modernizacji i rozbudowy (ekipa płk. dypl. Jana Jagmina-Sadowskiego oraz ppłk. dypl. Mieczysława Sulisławskiego²⁶), czy też przygotowanie nowego planu mobilizacyjnego (przez ekipę oficerów Oddziału I Sztabu Głównego WP pracującą pod kierownictwem płk. dypl. Józefa Wiatra²⁷). Kierowana przez nowego szefa Oddziału III płk. dypl. Józefa Jaklicza grupa wyselekcjonowanych oficerów miała bowiem stworzyć, faktycznie od podstaw, dwa warianty defensywnego rozwinięcia operacyjnego wielkich jednostek WP w obliczu przewidywanej agresji albo ze strony III Rzeszy Niemieckiej, albo ze strony Związku Sowieckiego. Miały to być zupełnie pionierskie opracowania, gdyż wcześniejsze działania skupione w GISZ opierały się przede wszystkim na studiach terenowych i teoretycznych inspektorów armii i generałów do pracy przy GISZ prowadzonych na obszarach przyszłych

---

²⁶ Zob. Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH), Kancelaria Przyboczna SSG, sygn. I.303.1.67, Protokół odprawy dla ekipy płk. Sadowskiego z dn. 2 X 1936 r., b.m., b.p. W odprawie, obok Sadowskiego, brali udział: gen. bryg. Tadeusz Malinowski, ppłk dypl. Jerzy Orski z Sekretariatu SeKOR oraz pozostali członkowie ekipy – ppłk dypl. Stanisław Sadowski i ppłk dypl. Karol Hodała. Sulisławski wówczas znajdował się na stażu liniowym i jeszcze przez pewien czas w pracach ekipy brał udział tylko dorywczo; zob. Daniel Koreś, „Sulisławski Mieczysław Tomasz”, w *Z dziejów walk o Niepodległość*, t. 3, red. Marek Gałęzowski et al. (Warszawa: Wyd. IPN, 2015), 580, 581.

²⁷ Zob. Kamil Stepan i Ryszard Rybka, *Najlepsza broń. Plan mobilizacyjny „W” i jego ewolucja* (Warszawa: Adiutor, 2010), LXXIX i n.

działań sformowanych po wybuchu wojny i ogłoszeniu mobilizacji armii. Odnosiło się to i tak przede wszystkim do wschodnich obszarów państwa. Śmigły-Rydz i jego współpracownicy postanowili podejść do tematu kompleksowo, równocześnie rozpoczynając prace nad modernizacją armii, nowym planem mobilizacyjnym, ustaleniem *ordre de bataille* i planami operacyjnymi. Decyzję o rozpoczęciu prac nad tymi ostatnimi podjęto na 25 odprawie u szefa Sztabu Głównego 15 listopada 1935 r.: „Zasadą jest – robimy najpierw Wschód, a później spróbujemy rozwinąć Zachód w ramach planu Wschód”²⁸. Oprócz tego w 1935 r., zaraz po śmierci Piłsudskiego, rozpoczęto w Oddziale III studia porównawcze nad potencjałem i możliwościami armii mocarstw ościennych (Niemiec i Związku Sowieckiego), sojuszniczej Francji i Polski²⁹.

Założenie przyjęte do realizacji na odprawie 15 listopada 1935 r. było efektem decyzji Śmigłego-Rydzia, zapewne w konsultacji z czynnikami politycznymi i Stachiewiczem. Uznanie Związku Sowieckiego za przeciwnika, z którym Polska będzie musiała się zmierzyć w pierwszej kolejności³⁰, nie oznaczało jednak, że całkowicie zarzucono prace na zachodnim kierunku operacyjnym. Przede wszystkim 18 marca 1936 r. w Sztabie Głównym stworzono specjalną ekipę oficerów Oddziału II i III, która miała za zadanie opracować obszerny dokument na temat możliwości wojennych III Rzeszy, znany jako „Studium Niemcy”³¹. Grupa ta dwa miesiące później przedstawiła rezultat swojej pracy³², co z kolei

²⁸ „140/E.35, Odprawa Pana Szefa Sztabu Głównego nr 25 z dnia 15 XI 1935 r.”, w *Sztab Naczelny Wodza w kampanii wrześniowej. Dokumenty i relacje*, red. A. Wesołowski i Czesław A. Żak (Warszawa: Wyd. Centralne Archiwum Wojskowe, 2013), 246.

²⁹ Zob. CAW-WBH, Kolekcja Akt z Archiwów Rosyjskich, sygn. VIII.800.65.2, Studium organizacji armii i naczelnego dowództwa /jednostki dyspozycyjne/, [1935], b.m., 2–76; zob. także opracowanie z 1935 r. nt. organizacji i uzbrojenia dywizji piechoty w ZSRS, Niemczech i w innych krajach oraz w Polsce: Российский государственный военный архив (dalej: RGWA), Oddział III Sztabu Generalnego WP, f. 473k, op. 1, d. 109, 3–53. Takie samo opracowanie o wielkich jednostkach kawalerii z 1935 r.: RGWA, Oddział III Sztabu Generalnego WP, f. 473k, op. 1, d. 110, 3–77.

³⁰ Wynikało to w prostej linii z ustaleń specjalnej komórki studyjnej „Laboratorium”, przedstawionych na konferencji w gmachu GISZ w końcu listopada 1934 r., na której Śmigły-Rydz był obecny; zob. Piotr Kołakowski, „«Laboratorium» – komórka analityczna marszałka Józefa Piłsudskiego”, *Śląskie Studia Historyczne* nr 16 (2010): 125, 126. Na decyzję tę miały wpływ także inne czynniki, m.in. to, że stan studiów operacyjnych w GISZ był dalece bardziej zaawansowany na kierunku wschodnim niż na zachodnim czy też fakt, że w przypadku wojny z Niemcami Polska mogła liczyć na sojusz z Francją, który zresztą, jedną z pierwszych decyzji Śmigłego-Rydzia, został ponownie scementowany po okresie rozluźnienia w ostatnich latach przed śmiercią Piłsudskiego.

³¹ Łukasz Ulatowski, *Berlińska placówka wywiadowcza „In.3” (1926–1934)* (Warszawa: b.wyd., 2016), 194, 195, 225, 226.

³² Władysław Steblik, „Studium «Niemcy» z maja 1936 r.”, *Wojskowy Przegląd Historyczny* (dalej: *WPH*) 16, nr 3 (1960): 334–359; Tadeusz Nowiński, „Berlińskie Studium «Niemcy»”, *WPH* 18, nr 1 (1962): 338–365.

dało impuls do zaktywizowania działań zachodniej ekipy inspektorów armii w GISZ do prac studyjnych i terenowych na przydzielonych im odcinkach operacyjnych od Śląska po Prusy Wschodnie. 18 lipca 1936 r. w GISZ odbyła się konferencja inspektorów armii i ich I oficerów z generalnym inspektorem sił zbrojnych, na której: „przyszły Naczelny Wódz zaznajomił obecnych przyszłych dowódców armii i ich szefów sztabów ze swoją oceną położenia wojskowo-politycznego i zarysem ogólnej koncepcji strategicznej na wypadek wojny z Niemcami”³³. Na kolejnej konferencji 3 listopada 1936 r. Śmigły-Rydz przekazał inspektorom armii wytyczne operacyjne na wypadek wojny z Niemcami, który autorzy *Polskich Sił Zbrojnych* określili mianem „prowizorycznego planu”³⁴ wojny z III Rzeszą. Wcześniej, w sierpniu tr., Śmigły-Rydz zapoznał z „prowizorycznym planem” francuskiego szefa Sztabu Generalnego i generalnego inspektora gen. Maurice’a Gamelina podczas jego warszawskiej wizyty³⁵. Podzieliwszy się z przyszłymi dowódcami armii zachodnich swoim „prowizorycznym” planem, generalny inspektor zaakceptował przedstawione mu przez inspektorów projekty działań taktycznych, polecił im prowadzić dalsze studia terenowe na przydzielonych im odcinkach, które w przyszłości (przede wszystkim po wejściu w życie nowego planu mobilizacyjnego) miały być podstawą ostatecznych planów działań taktycznych ich armii, a także opracowania planów fortyfikacyjnych oraz zniszczeń utrudniających posuwanie się oddziałów niemieckich w głąb kraju.

Przez następne dwa lata prace operacyjne na zachodzie ogniskowały się w inspektoratach armii generałów: Władysława Bortnowskiego (Pomorze), Tadeusza Kutrzeby (Wielkopolska), Juliusza Rómmla (Łódź) i Leona Berbeckiego (Śląsk). W Oddziale III Sztabu Głównego w tym czasie całe działanie było nastawione na realizację planu „Wschód” (ekipa kierowana przez ppłk. dypl. Józefa Szostaka, kierownika Samodzielnego Referatu Operacyjnego „Wschód”), a na zachodzie praca ta ograniczała się do współpracy oficerów odcinkowych (kierowników samodzielnych referatów operacyjnych) Armii „Toruń” („Pomorze”), „Poznań”, „Łódź” i „Śląsk” („Kraków”) z ww. inspektorami i ich sztabami. Wariant „Wschód” został zamknięty dopiero w lutym 1939 r., choć wykańczanie planu komunikacyjnego trwało do maja tr. i nigdy nie zostało w pełni zamknięte. Pierwsze prace przygotowawcze nad planem „Zachód” w Oddziale III Sztabu Głównego zaczęły się już wiosną 1938 r., gdy kryzys austriacki zakończony w marcu *Anschlusssem* bardzo szybko – bo w maju tr. – przekształcił się w kryzys czechosłowacki. Nabrały

³³ Leon Mitkiewicz, *W Wojsku Polskim 1917–1938*, t. 3, *W Wojsku Polskim 1930–1938*, wstęp i oprac. nauk. Waldemar Rezmer (Toruń: Wyd. UMK, 2022), 394–399.

³⁴ *PSZ*, 1/1:122–125.

³⁵ Maurice Gamelin, *Servir*, t. 2, *Le prologue du drame: 1930-août 1939* (Paris: Plon, 1946), 229.

one tempa w grudniu 1938 r., a od 4 marca 1939 r. stały się priorytetem dla operatorów w Sztabie Głównym³⁶. Równoległe niemalże inspektorzy armii, czy też już dowódcy armii, pracowali wraz ze swoimi sztabami nad planami działania podległych im związków operacyjnych, mając za podstawę wytyczne otrzymane od Śmigłego-Rydza na odprawie w GISZ 23 marca 1939 r., z wyjątkiem przyszłego dowódcy Armii Odwodowej gen. dyw. Stefana Dęba-Biernackiego, który otrzymał je dopiero w początkach czerwca 1939 r. Jeśli na ukończenie planu „W” potrzebowano blisko dwa i pół roku, to tempo prac nad planem „Z” było wręcz szaleńcze, choć i tak można było skorzystać z rozwiązań przygotowanych wcześniej na potrzeby wojny ze Związkiem Sowieckim (np. zmodyfikowany plan transportowy). Niemniej w momencie wybuchu wojny 1 września 1939 r. najprawdopodobniej plan „Z” nie osiągnął takiego stanu, jak plan „W”. Jednak to nie stopień ukończenia planu „Z”³⁷, lecz kordonowe rozwinięcie wojska wzdłuż granicy z III Rzeszą wraz z jedyną koncepcją ich odwrotu, z *pivorem* na Górnym Śląsku – która już 3 września 1939 r. stała się nieaktualna – przyczyniło się najmocniej, obok wielu innych obiektywnych czynników, do klęski w czasie kampanii polskiej³⁸.

Zarysowane powyżej w ostatnich trzech akapitach węzłowe problemy polskiego planowania operacyjnego w latach 1935–1939 doczekały się o wiele bardziej wnikliwego potraktowania przez historiografię niż okres wcześniejszy. Miało na to wpływ przede wszystkim bezpośrednie powiązanie tegoż planowania z wybuchem wojny 1 września 1939 r. i bezprecedensową klęską armii wobec napaści Niemiec i Związku Sowieckiego. Niemniej jednak nie można obecnie stwierdzić, że problematyka ta została wyczerpana, ale o tym napiszę bardziej wyczerpująco w kończącym artykuł akapicie dotyczącym deficytów i potrzeb badawczych na najbliższe lata. Przez cały czas punktem odniesienia do kwestii planowania operacyjnego we wskazanym okresie był już tutaj przywoływany tom 1 część 1 dzieła Komisji Historycznej byłego Sztabu Głównego PSZ z 1951 r. noszący podtytuł: *Polityczne i wojskowe położenia Polski przed wojną*, którego rozdział 6 pt. „Plan operacyjny «Zachód»” skupiał się przede wszystkim na interesującej nas tematyce³⁹.

³⁶ „L. 285/E.39, Odprawa Pana Szefa Sztabu Głównego nr 94 z dnia 4 III 1939 r.,” w *Sztab Naczelnego Wodza*, 274.

³⁷ Później w czasie swarów emigracyjnych posuwano się, zupełnie bezpodstawnie, do negowania jego istnienia, myląc plany operacyjnego rozwinięcia wojsk z koncepcją ich użycia przez Naczelnego Wodza.

³⁸ Zob. Koreś, „System dowodzenia i dowodzenie w Wojsku Polskim w czasie kampanii polskiej 1939 r. Wybrane problemy”, w *Kampania polska '39. Militarne i polityczne aspekty z perspektywy siedemdziesięciolecia*, red. Jerzy Kirszak i Koreś (Wrocław: Wyd. IPN, 2011), 307–309.

³⁹ PSZ, 1/1:257–287.

Oczywiście rozdział ten jest bardzo syntetyczny i nie odbiega od charakteryzującego całe dzieło stylu bezstronnego sprawozdania, ze stałą tendencją do unikania jakichkolwiek ocen i formułowania wniosków. Był to jednak ogromny postęp w stosunku do stanu wiedzy sprzed 1951 r., sprowadzającego się do lakonicznych wzmianek w opracowaniach dotyczących kampanii polskiej 1939 r. pióra m.in. gen. dyw. Mieczysława Norwida-Neugebauera⁴⁰, płk. dypl. Henryka Piątkowskiego⁴¹ czy też ppłk. dypl. Jerzego Kirchmayera⁴². Praca emigracyjnej Komisji Historycznej wywołała szeroki oddźwięk, przede wszystkim w środowisku żyjących uczestników i animatorów wydarzeń, co także odbiło się na stanie wiedzy o polskim planowaniu operacyjnym, choćby dzięki artykułowi płk. dypl./gen. bryg. Aleksandra Radwana-Pragłowskiego ogłoszonego w 1959 r.⁴³ Przez następne lata, aż niemalże do dzisiaj⁴⁴, ustalenia sformułowane przez członków Komisji Historycznej stanowią kanon wiedzy nt. planowania operacyjnego w latach 1935–1939. Nie zmieniło tego pojawienie się w kraju, w końcu lat siedemdziesiątych, wielotomowej odpowiedzi Wojskowego Instytutu Historycznego im. Wandy Wasilewskiej na dzieło emigracyjne, noszące tytuł: *Polski czyn zbrojny w II wojnie światowej*, którego tom 1 zatytułowany: *Wojna obronna Polski 1939*⁴⁵ wprowadził zresztą do obiegu tę niefortunna i nieodpowiadającą stanowi faktycznemu nazwę.

Źródłowo znaczny postęp stanowiły obszerne prace o charakterze wspomnieniowym wydane na emigracji przez gen. dyw. Stachewicza⁴⁶ oraz gen. dyw. Stanisława Kopańskiego⁴⁷ i znacznie skromniejsze, lecz cenne gen. bryg. Jaklicza⁴⁸. Ważne były także emigracyjne wspomnienia gen. bryg.

---

⁴⁰ Mieczysław Norwid-Neugebauer, *Kampania wrześniowa 1939 w Polsce* (Londyn: Wyd. M.I. Kolin, 1940).

⁴¹ Henryk Piątkowski, *Kampania wrześniowa w Polsce 1939* (Londyn: Wyd. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1946).

⁴² Jerzy Kirchmayer, *Kampania wrześniowa* (Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, 1946).

⁴³ Aleksander Pragłowski, „Kampania wrześniowa”, *Kultura* (Paryż) nr 9 (1959): 72–86.

⁴⁴ Wystarczy choćby wskazać jedną z nowszych syntez kampanii jesiennej 1939 r.: Czesław Grzelak i Henryk Stańczyk, *Kampania polska 1939 roku. Początek II wojny światowej* (Warszawa: Rytm, 2005).

⁴⁵ Rudolf Dzipanow, red., *Polski czyn zbrojny w II wojnie światowej*, t. 1, *Wojna obronna Polski 1939* (Warszawa: Wyd. MON, 1979).

⁴⁶ Wacław Stachewicz, „Pisma. T. 1, Przygotowania wojenne w Polsce 1935–1939”, *Zeszyty Historyczne* (Paryż) z. 40 (278) (1977): 11–232; „Pisma. T. 2”, z. 50 (310) (1979): 9–317.

⁴⁷ Stanisław Kopański, *Wspomnienia wojenne 1939–1946* (Londyn: Veritas, 1961).

⁴⁸ Józef Jaklicz, „Mózg armii (rzecz o Sztabie Głównym)”, *Zeszyty Historyczne* (Paryż) z. 18 (192) (1970): 198–204.

Pragłowski⁴⁹ i niezwykle istotny artykuł płk. dypl. Józefa Szostaka⁵⁰ wydany w kraju. Ze wszystkich wymienionych najważniejsze były obszernie *Pisma Stachewicza*, które z racji piastowanego przez niego stanowiska szefa Sztabu Głównego w latach 1935–1939 i szefa Sztabu Naczelnego Wodza (dalej: SNW) w 1939 r. pozwalały na nowe spojrzenie na kwestie polskich przygotowań do wojny oraz działań wojennych w czasie kampanii jesiennej. Jak już dzisiaj wiemy, było to niestety spojrzenie przez krzywe zwierciadło, ale o tym nieco dalej.

Przełom w badaniach nad polskim planowaniem operacyjnym nastąpił nie na emigracji, lecz w kraju, dopiero w 1982 r., gdy Godlewski ogłosił drukiem już tutaj parokrotnie przywoływaną pracę *Wybrane zagadnienia polskiego planowania wojennego w latach 1919–1939*. Publikacja ta, niskonakładowa, wydana w ramach Zeszytów Naukowych Uniwersytetu Gdańskiego, Rozprawy i monografie t. 39, była i jest „białym krukiem” i dlatego miała poważny problem, żeby zaistnieć z właściwym jej znaczeniem na niwie polskiej historiografii wojskowej. Zasadniczym mankamentem tej książki jest to, że tytułowe wybrane zagadnienia ograniczają jej treść zasadniczo do planowania wojennego na kierunku zachodnim. W 1982 r., w czasie, gdy w PRL trwał stan wojenny, pisać o planowaniu wojny ze Związkiem Sowieckim po prostu nie można było, jeśli oczywiście liczyło się na publikację swoich wyników badań. Niemniej jest to pierwsza praca, której autor wykorzystał sporą część zasobu CAW-WBH (wówczas jako archiwum resortowego niemalże niedostępnego dla wielu osób) i jako taka dzierży palmę pierwszeństwa spośród monografii źródłowych poświęconych planowaniu operacyjnemu w WP przed 1939 r.

Jeśli jednak ktoś by sądził, że monografia Godlewskiego rozwiązała historiograficzny worek obfitości, to grubo by się pomylił. Pomimo przełomu roku 1989 i stopniowego otwarcia coraz szerzej drzwi do archiwów wojskowych dla „cywilnych” historyków badania źródłowe nad planowaniem operacyjnym były podejmowane sporadycznie. Niemniej pojawiły się cenne publikacje. Jeszcze przed upadkiem komunizmu, w 1987 r. Marek Jabłonowski i Staweczki podali do druku ważny dokument polskiego planowania wojennego – studium obrony Polski przed napaścią niemiecką autorstwa generała do prac przy GISZ (i zarazem komendanta Wyższej Szkoły Wojennej) gen. bryg. Tadeusza Kutrzeby i jego I oficera sztabu ppłk. dypl. Stefana Mossora⁵¹. Choć studium to powstało na początku 1938 r., w okresie przejściowym, gdy obowiązywał tzw.

⁴⁹ Pragłowski, *Od Wiednia do Londynu. Wspomnienia* (Londyn: Wyd. Polskiej Fundacji Kulturalnej, 1968).

⁵⁰ Józef Szostak, „W Pałacu Saskim nad planem «Zachód»”, *Stolica* nr 36 (1970): 7, 13.

⁵¹ Marek Jabłonowski i Staweczki, *Studium planu strategicznego Polski przeciw Niemcom Kutrzeby i Mossora* (Warszawa: Wyd. MON, 1987).

prowizoryczny plan wojny z Niemcami i był co najmniej jedną z trzech tego typu prac zleconych zachodniej ekipie operacyjnej w GISZ⁵², to stanowi potwierdzenie wysokiej jakości polskiego planowania wojennego i dowodzi wartości polskich operatorów, którzy doskonale potrafili kalkulować polskie szanse i możliwości. W przypadku Kutrzeby nie można zapomnieć o wydanej drukiem jego spuściźnie pisarskiej, obejmującej także elementy prac operacyjnych sprzed 1939 r.⁵³ Na pewno istotną, choć zupełnie hipotetyczną, była publikacja z 1994 r. niedawno zmarłego znanego dziennikarza i pisarza historycznego Rajmunda Szubańskiego, antycypująca możliwe założenia planu operacyjnego „Wschód”⁵⁴. Książka ta odegrała swoją rolę w historiografii, choć jej podstawy źródłowe są niezwykle kruche. Jednak naprawdę chlubnym kontynuatorem pracy zapoczątkowanej przez Godlewskiego – przede wszystkim w zakresie wykonanych kwerend i wyciągniętych z nich wniosków – był przedwcześnie zmarły krakowski historyk Andrzej Grzywacz, który pracując pod opieką naukową Mariana Zgórniaka, obronił na Uniwersytecie Jagiellońskim (dalej: UJ) w 1995 r. dysertację doktorską poświęconą polskiemu planowaniu operacyjnemu na kierunku wschodnim w latach 1921–1939, uzupełniając tym samym lukę, której z przyczyn politycznych Godlewski zapłacić nie mógł. Niestety autor nie mógł wykorzystać w tej pracy materiałów znajdujących się w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym (ros. *Российский государственный военный архив*, dalej: RGWA) w Moskwie, a gwałtowna śmierć w 1999 r. nie pozwoliła Grzywaczowi doprowadzić do opublikowania dysertacji drukiem i jest ona dostępna tylko w postaci maszynopisu w Archiwum UJ⁵⁵. Dzięki staraniu innego krakowskiego badacza Grzegorza Mazura udało się za to kilka lat temu wydać drukiem fragment spuścizny Grzywacza, poświęcony roli Prus Wschodnich w planowaniu wojennym w II Rzeczypospolitej⁵⁶.

---

⁵² Kutrzeba i Mossor opracowali plan obrony polskiej, a dwa inne zespoły – Bortnowski i jego I oficer sztabu ppłk dypl. Jan Maliszewski oraz Römmel i Pragłowski – przygotowały podobne studia, tylko przedstawiające plan niemieckiego uderzenia na Polskę. Niestety te dwa ostatnie dokumenty nie zachowały się (lub nie zostały jeszcze odnalezione) i znamy je tylko z relacji ich twórców; zob. Koreś, *Generał bryg. Aleksander Radwan-Pragłowski (1895–1974). Studium biograficzne* (Warszawa: Wyd. IPN, 2012), 176 i n.

⁵³ Tadeusz Kutrzeba, *Wojna bez walnej bitwy*, wyb. i oprac. Eugeniusz Kozłowski (Warszawa: Volumen, 1998).

⁵⁴ Zob. Rajmund Szubański, *Plan operacyjny „Wschód”* (Warszawa: Bellona, 1994; wyd. 2, Warszawa: Wyd. ZP, 2010).

⁵⁵ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Dokt. 25/96, Andrzej Grzywacz, „Polskie planowanie wojenne na wschodnim kierunku operacyjnym w latach 1921–1939” (praca doktorska, Uniwersytet Jagielloński, 1995).

⁵⁶ Grzywacz, *Wschodniopruski obszar operacyjny w planowaniu strategicznym II RP* (Oświęcim: Napoleon V, 2015).

Prace Grzywacza, Godlewskiego oraz wcześniej wspomniana monografia Kośmidra mają pewien wspólny mianownik – skupiają się zasadniczo nad planowaniem operacyjnym realizowanym w GISZ. W 1997 r. ukazało się krajowe wydanie pism wspomnieniowych gen. Stachiewicza⁵⁷, co trudno nazwać postępek w badaniach nad planowaniem wojennym w ramach prac Sztabu Głównego – wszak po 1989 r. polski czytelnik miał otwarty dostęp do wcześniej reglamentowanej literatury wspomnieniowej i mógł wziąć do ręki *Pisma* tegoż autora wydane wcześniej w paryskich *Zeszytach Historycznych*. Ponadto pogłębione badania Daniela Koresia i Tomasza Wesołowskiego dowiodły, że Stachiewicz wielokrotnie mijał się z prawdą w swoich wspomnieniach, które w gruncie rzeczy dalece wychodzą poza pewien margines subiektywności, którym naznaczona jest każda memuarystyka i stanowią raczej starannie przygotowaną i przemyślaną linię obrony w celu wybielenia własnej osoby⁵⁸. Co prawda w 2005 r. ukazało się pierwsze wydanie wspomnianej już monografii Kmiecika poświęconej Sztabowi Generalnemu (Głównemu), lecz pracom operacyjnym w latach 1935–1939 autor poświęcił tylko parę stron. Podobnie zresztą było w drugim wydaniu tej książki, jak i w również tutaj już przywoływanej zbiorowej monografii Sztabu Głównego zredagowanej przez Paneckiego, Puchałę i Szostaka. Stan ten nie uległ zmianie do momentu, kiedy pisane są te słowa. W czym tkwi problem? Otóż w dostępności źródeł. Lwia część archiwum Oddziału Operacyjnego – a więc właśnie dokumenty poświęcone planowaniu operacyjnemu w latach 1936–1939, w tym gotowy wariant rozwinięcia operacyjnego „W” – została najprawdopodobniej zniszczona w czasie kampanii polskiej 1939 r. na polecenie gen. Stachiewicza⁵⁹. Dokumentację tę być może ewakuowano w czasie kampanii polskiej wraz ze SNW, a po przekroczeniu granicy rumuńskiej została spalona – ówczesny szef Oddziału Operacyjnego SNW płk dypl. Stanisław Kopański stwierdził, że „wobec braku transportu [musieliśmy] spalić w pośpiechu mniej ważne akta operacyjne”⁶⁰. Innym prawdopodobieństwem było zniszczenie znacznej części kluczowych dokumentów archiwum Oddziału Operacyjnego 1 września 1939 r., i w dniach następnych, jeszcze w Warszawie. Piszą o tym najważniejsi oficerowie Sztabu Głównego – I zastępca szefa SG gen. bryg. Tadeusz Malinowski w swoim prowadzonym

⁵⁷ Stachiewicz, *Wierności dochować żołnierskiej. Przygotowania wojenne w Polsce 1935–1939 oraz kampania 1939 w relacjach i rozważaniach szefa Sztabu Głównego i szefa Sztabu Naczelnego Wodza*, oprac. i wstęp Marek Tarczyński (Warszawa: Rytm, 1997).

⁵⁸ Zob. Koreś, *General bryg. Aleksander Radwan-Pragłowski*, 239, 240 i n.; Tomasz Wesołowski, „Pierwszy etap prac Sztabu Głównego nad planem operacyjnym «Zachód» (luty – połowa marca 1939 r.) w dokumentach, relacjach i wspomnieniach jego twórców”, *Studia z Dziejów Wojskowości* 7 (2018): 314 i n.

⁵⁹ W pełni podzieliał refleksje Tomasza Wesołowskiego na ten temat, zob. T. Wesołowski, *Pierwszy etap*, 290 i n.

⁶⁰ Kopański, *Wspomnienia wojenne*, 2 wyd. (Londyn: Veritas, 1972), 77.

na bieżąco dzienniku⁶¹ oraz II zastępca szefa SG ds. operacyjnych, a do marca 1939 r. szef Oddziału III, płk dypl. Jaklicz, który w pierwszych słowach sprawozdania z kampanii polskiej napisanych w Paryżu 20 grudnia 1939 r. otwarcie przyznał: „wszystkie dokumenty dotyczące operacyjnego przygotowania wojny zostały przed opuszczeniem Warszawy spalone”⁶². Idąc dalej, można dodać, iż wielce możliwe jest, że to, czego nie spalono w Warszawie, zniszczono w Rumunii. Wydaje się, że szukanie „zaginionych” akt Oddziału III w archiwach rosyjskich, jak swego czasu sugerowali autorzy monografii kampanii polskiej 1939 r.⁶³, jest zbędnym trudem, co piszący te słowa może potwierdzić własnymi doświadczeniami z moskiewskiej kwerendy w 2014 r.⁶⁴

Szczałki tej dokumentacji, głównie elementy planu „Z” oraz akta wytworzone w czasie kampanii polskiej 1939 r., wywieziono do Francji i następnie do Wlk. Brytanii. To, co pozostało w archiwach w Warszawie (CAW-WBH) i w Moskwie (RGWA), liczy łącznie niespełna 140 jednostek akt (przy czym część znajdująca się ciągle w Rosji to 37 jednostek, z lat 1922–1938) i faktycznie zawiera zupełnie drugo- i trzeciorzędą dokumentację, w większości dotyczącą spraw wyřębu lasów, melioracji i dróg (ładowych i wodnych). Oczywiście za tym idzie zupełnie skromna i pobieżna literatura przedmiotu. Inna sytuacja dotyczy akt GISZ. Zasób archiwalny zachowany w zespołach akt GISZ w CAW-WBH, jak i w Moskwie w RGWA, liczy ok. 3 tys. jednostek (w tym ok. 2,2 tys. jednostek znajduje się w Warszawie). Z tego ogromnego zbioru być może nawet ok. 8–10 procent dotyczy spraw planowania operacyjnego.

W ciągu ostatnich 15 lat badania nad polskim planowaniem operacyjnym przez cztery lata przed wybuchem II wojny światowej osiągnęły znaczny progres. Przede wszystkim przywoływany wyżej T. Wesołowski wziął na swoje barki trud opisania prac nad planem „Zachód”, który do dzisiaj zaobfitował serią niezwykle ważnych artykułów⁶⁵, a niebawem być

---

⁶¹ Tadeusz Malinowski, „Dziennik gen. Tadeusza Malinowskiego z września–listopada 1939 roku”, *Zeszyty Historyczne* (Paryż) z. 62 (367) (1982): 55.

⁶² Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie, Relacje z Kampanii 1939 r., sygn. B.I.3a/1, Płk dypl. Józef Jaklicz, były zastępca szefa Sztabu Naczelnego Wodza [Sprawozdanie z przygotowań do wojny z Niemcami, przebiegu działań wojennych 1–17 IX 1939 r. i z pobytu w Rumunii i we Francji], Paryż, 20 XII 1939 r., 2.

⁶³ Grzelak i Stańczyk, *Kampania polska*, 63.

⁶⁴ Gdyby jednak ktoś chciał kiedyś podjąć trud żmudnego odtworzenia planu „Wschód” z rozproszonych dokumentów różnej proveniencji, to będzie musiał bezwzględnie do Moskwy pojechać, gdyż w RGWA, np. w Zespole Akt Biura Inspekcji GISZ, znajduje się mnóstwo opracowań, referatów i elaboratów dotyczących prac wschodniej ekipy inspektorów armii z lat 1936–1939 (oczywiście są też i wcześniejsze).

⁶⁵ T. Wesołowski, „Kłopotliwa gra wojenna Generalobersta Franza Haldera. «Generalstabsreise 1939» w powojennej historiografii”, *Studia z Dziejów Wojskowości* 6 (2017): 297–319; T. Wesołowski, „Plan gry wojennej Sztabu Generalnego Wojsk Ładowych (Generalstabsreise) z marca

może znaleźć ostateczne spełnienie w postaci pełnowymiarowej monografii naukowej. Znając dotychczasowe ustalenia tego autora, można śmiało stwierdzić, że ukazanie się jego książki będzie najważniejszym dokonaniem polskiej historiografii wojskowej dotyczącej planowania operacyjnego od czasu ukazania się monografii Godlewskiego. Tym istotniejszej, że skupiającej się na pracach Oddziału III Sztabu Głównego. Od strony źródłowej ważnym kluczem do właściwego umieszczenia prac nad polskimi planami operacyjnymi w latach 1935–1939 na osi czasu jest publikacja zwięzłych protokołów odpraw u szefa Sztabu Głównego. Dokumenty te zamieszczono w cennej publikacji poświęconej SNW w 1939 r.⁶⁶ Drugim filarem wspomnianego progressu są prace z zakresu biografistyki wojskowej prowadzone przez Koresia. W pierwszej kolejności były to badania nad osobą gen. bryg. Pragłowskiego⁶⁷, I oficera sztabu inspektora armii gen. dyw. Rómmla w latach 1936–1939 i szefa sztabu Armii „Łódź” oraz wynikające z nich zainteresowanie studiami operacyjnymi GISZ na odcinku łódzkim⁶⁸. Będąc przy biografistyce wojskowej, warto na pewno także wspomnieć o biografjach: płk. dypl./gen. dyw. Mossora, m.in. I oficera sztabu generała do prac przy GISZ i inspektora armii gen. bryg./dyw. Kutrzeby w latach 1937–1939, pióra Jarosława Pałki⁶⁹ oraz pracy źródłowej poświęconej dorobkowi pisarskiemu płk. dypl. Tadeusza Münnicha, oficera do zleceń i szefa Biura Inspekcji GISZ w latach 1938–1939, przygotowanej do druku przez Marka Gałęzowskiego⁷⁰.

Ze względu na charakter tego artykułu trzeba przypomnieć o rozczarowujących biografjach dwóch niezwykle ważnych postaci WP w latach 1935–1939: gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego i marsz. Śmigłego-Rydza

---

1939 r. Przyczynek do nowego spojrzenia na początki planowania wojny przeciw Polsce («Fall Weiss»); *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku* z. 30 (2017): 5–33; T. Wesołowski, „Pierwszy etap”, 289–326; T. Wesołowski, „«Rozwinięcie niemieckie. Studium podstawowe» – możliwości mobilizacyjne, ugrupowanie sił i potencjalne kierunki działań Wehrmachtu w przewidywaniach Oddziału III Sztabu Głównego z lutego i początku marca 1939 r.”; *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku* z. 31 (2018): 119–158.

⁶⁶ *Sztab Naczelnego Wodza*.

⁶⁷ Koreś, *Generał bryg. Aleksander Radwan-Pragłowski*; Pragłowski, *Od Wiednia do Londynu. Wspomnienia jednego z najwybitniejszych polskich oficerów dyplomowanych, długoletniego szefa sztabu gen. dyw. Juliusza Rómmla, uczestnika boju pod Komarowem w 1920 roku i obrony Warszawy w 1939 roku*, oprac. nauk., posłowie i wyb. fot. Koreś (Kraków: Mireki, 2016).

⁶⁸ Koreś, „Planowanie operacyjne na odcinku łódzkim 1936–1939”, *PHW* 9 (60), nr 3 (223) (2008): 45–76.

⁶⁹ Jarosław Pałka, *Generał Stefan Mossor (1896–1957). Biografia wojskowa* (Warszawa: Rytm, 2007).

⁷⁰ Gałęzowski, wyb. i oprac., *Pułkownik „Żegota”. Życie i pisma pułkownika dypl. Tadeusza Münnicha* (Warszawa: Wyd. IPN, 2009).

autorstwa Wyszczelskiego⁷¹, które w zakresie planowania operacyjnego nie wnoszą żadnych nowych ustaleń. Autor ten, równie płodny, co niemający nic nowego do powiedzenia, wydał niedawno książkę, która jest *quasi* monografią polskich naczelnych władz wojskowych w latach 1921–1939 i siłą rzeczy wchodzi na pole planowania operacyjnego⁷². Praca ta, podobnie jak wiele innych tego autora, należy do kategorii książek odtwórczych – co w tym przypadku oznacza poruszanie się wyżłobionymi jeszcze w czasach PRL koleinami ustaleń – ociera się o autoplgiat i jak zwykle nie jest wolna od mniejszych lub większych błędów oraz pomyłek merytorycznych.

Obraz, jaki wyłania się z wyżej zarysowanego stanu badań nad polskim planowaniem operacyjnym, nie pozostawia złudzeń: zagadnienie to ciągle posiada dużo luk badawczych. Niebanalny wpływ na to mają znaczące braki w archiwaliach, które można jednak w pewnym stopniu uzupełnić poprzez żmudną kwerendę w innych zespołach akt CAW-WBH. Nie mniejszym problemem jest rozproszenie zasobu archiwalnego, którego spora część znajduje się w RGWA w Moskwie i w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. W obecnej sytuacji politycznej korzystanie z moskiewskiego archiwum jest literalnie niemożliwe i co gorsza trudno jest nawet oszacować, jak długo to potrwa. Zasób ten faktycznie dotąd nie był wykorzystany w badaniach nad planowaniem operacyjnym i może kryć w sobie wiele interesujących dokumentów, na co wskazują choćby znane zapisy z inwentarza fondów polskich w RGWA. Wizja obszernej kwerendy w krajowym zasobie, bez gwarancji sukcesu, oraz fakt zamknięcia dostępu do archiwaliów moskiewskich nie stanowią okoliczności zachęcających do pogłębiania badań nad polskim planowaniem operacyjnym w latach 1935–1939, a przecież potrzeby badawcze w tym względzie są ciągle znaczne. Co prawda na pięć odcinków terenowych, na których miały działać armie odpierające uderzenie niemieckie, posiadamy opracowania dotyczące trzech z nich, ale już w przypadku odcinków wschodnich jest znacznie gorzej, a nieopublikowana dysertacja Grzywacza nie wypełni do końca tej luki ze względu na niewykorzystanie dokumentów z RGWA. Na swoją monografię czeka ciągle GISZ – i zdecydowanie wskazane by było, gdyby opracowanie o tej kluczowej z punktu widzenia nie tylko polskiej armii, lecz całego państwa instytucji wojskowej było przygotowane odrębnie dla lat 1926–1935 i 1935–1939. Ta sama uwaga dotyczy Sztabu Głównego. Praca Kmicika jest pionierska, ale na obecnym etapie badań nad WP II Rzeczypospolitej zupełnie

---

⁷¹ Wyszczelski, *Generał Kazimierz Sosnkowski* (Warszawa: Bellona, 2010); zob. Wyszczelski *Marszałek Polski Edward Śmigły-Rydz (1886–1941)* (Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2013); dwa lata później ukazał się klon tej pracy, zob. Wyszczelski, *O marszałku Edwardzie Śmigłym-Rydz. Od uwielbienia do potępienia* (Warszawa: Bellona, 2015).

⁷² Wyszczelski, *Podczas pokoju z myślą o wojnie (1921–1939)* (Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2021).

niewystarczająca, szczególnie dla kluczowego okresu poprzedzającego wybuch wojny. Na swoją monografię czeka ciągle Oddział III Sztabu Głównego, lecz z powodów wyżej wyłuszczonych nie można się jej spodziewać zbyt szybko, jeśli w ogóle. Remedium na istniejące deficyty badawcze może być biografistyka. Ciągle czekamy na wyczerpujące biografie wojskowe całego areopagu polskiej generacji: Śmigłego-Rydza, Stachiewicza, Jaklicza, Sosnkowskiego, Piskora, Rómmla, Kutrzeby, Bortnowskiego, Norwida-Neugebauera, Fabrycego, Dęba-Biernackiego i innych. Ogromny potencjał mają badania biograficzne skupione na mniej znanych oficerach-operatorach, którzy stanowili kręgosłup prac operacyjnych, czy to w GISZ i poszczególnych inspektoratach armii, czy to w Sztabie Głównym. I chyba największym problemem jest, że na horyzoncie nie widać zbyt wielu chętnych badaczy, którzy chcieliby podjąć się zagospodarowania wyżej wymienionych obszarów badawczych.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie

Relacje z kampanii 1939 r.

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego

Prace doktorskie

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

Kancelaria Przyboczna Szefa Sztabu Głównego

Kolekcja Akt z Archiwów Rosyjskich

Российский государственный военный архив

Oddział III Sztabu Generalnego WP

Akty prawne

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 sierpnia 1926 r. o sprawowaniu dowództwa nad siłami zbrojnymi w czasie pokoju i o ustanowieniu generalnego inspektora sił zbrojnych. Dziennik Ustaw RP, 1926, nr 79, poz. 445.

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 9 maja 1936 r. o sprawowaniu zwierzchnictwa nad siłami zbrojnymi i organizacji naczelnych władz wojskowych w czasie pokoju. Dziennik Ustaw RP, 1936, nr 38, poz. 286.

Edycje źródłowe

Gałęzowski, Marek, wyb. i oprac. *Pułkownik „Żegota”. Życie i pisma pułkownika dypl. Tadeusza Münnicha*. Warszawa: Wyd. IPN, 2009.

Jabłonowski, Marek, i Piotr Stawecki. *Studium planu strategicznego Polski przeciw Niemcom Kutrzeby i Mossora*. Warszawa: Wyd. MON, 1987.

Jędruszczyk, Tadeusz, i Maria Nowak-Kiełbikowa. *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939*. T. 1, 1918–1932. Warszawa: Pax, 1989.

Kutrzeba, Tadeusz. *Wojna bez walnej bitwy*. Wyb. i oprac. Eugeniusz Kozłowski. Warszawa: Volumen, 1998.

- Piłsudski, Józef. *Pisma zbiorowe. Wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych*. T. 6. Wstęp i przyp. Kazimierz Świtalski. Warszawa: Wyd. Instytut Józefa Piłsudskiego Późniejszego Badaniu Najnowszej Historii Polski, 1937.
- Przygotowania obronne państwa 1935–1939*. Wojskowe Teki Archiwalne. T. 6/1, *Prawo i administracja*. Red. Andrzej Wesołowski. Warszawa: Tetrakon, 2014.
- Stepan, Kamil, i Ryszard Rybka. *Najlepsza broń. Plan mobilizacyjny „W” i jego ewolucja*. Warszawa: Adiutor, 2010.
- Wesołowski, Andrzej, i Czesław A. Żak, red. *Sztab Naczelnego Wodza w kampanii wrześniowej. Dokumenty i relacje*. Warszawa: Wyd. Centralne Archiwum Wojskowe, 2013.

Wspomnienia

- Gamelin, Maurice. *Servir*. T. 2, *Le prologue du drame: 1930-août 1939*. Paris: Plon, 1946.
- Kopański, Stanisław. *Wspomnienia wojenne 1939–1946*. Londyn: Veritas, 1961; wyd. 2, Londyn: Veritas, 1972.
- Malinowski, Tadeusz. „Dziennik gen. Tadeusza Malinowskiego z września–listopada 1939 roku”. *Zeszyty Historyczne* (Paryż) z. 62 (367) (1982): 54–101.
- Mitkiewicz, Leon. *W Wojsku Polskim 1917–1938*. T. 3, *W Wojsku Polskim 1930–1938*. Wstęp i oprac. Waldemar Rezmer. Toruń: Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2022.
- Prąglowski, Aleksander. *Od Wiednia do Londynu. Wspomnienia*. Londyn: Wyd. Polskiej Fundacji Kulturalnej, 1968.
- Prąglowski, Aleksander. *Od Wiednia do Londynu. Wspomnienia jednego z najwybitniejszych polskich oficerów dyplomowanych, długoletniego szefa sztabu gen. dyw. Juliusza Rómmla, uczestnika boju pod Komarowem w 1920 roku i obrony Warszawy w 1939 roku*. Oprac., posłowie i wyb. fot. Daniel Koreś. Kraków: Mireki, 2016.
- Stachiewicz, Waclaw. „Pisma. T. 1, Przygotowania wojenne w Polsce 1935–1939”. *Zeszyty Historyczne* (Paryż) z. 40 (278) (1977): 11–232; „Pisma. T. 2”. *Zeszyty Historyczne* (Paryż) z. 50 (310) (1979): 9–317.
- Stachiewicz, Waclaw. *Wierności dochować żołnierskiej. Przygotowania wojenne w Polsce 1935–1939 oraz kampania 1939 w relacjach i rozważaniach szefa Sztabu Głównego i szefa Sztabu Naczelnego Wodza*. Oprac. i wstęp Marek Tarczyński. Warszawa: Wyd. Rytm, 1997.
- Szostak, Józef. „W Pałacu Saskim nad planem «Zachód»”. *Stolica* nr 36 (1970): 6–7, 12–13.
- Zamorski, Kordian J. *Dzienniki (1930–1938)*. Oprac. Robert Litwiński, i Marek Sioma. Warszawa: Wyd. LTW, 2011.

Opracowania

- Cieplewicz, Mieczysław. *Wojsko Polskie w latach 1921–1926. Organizacja, wyposażenie, wykształcenie*. Wrocław: Ossolineum, 1998.
- Dzipanow, Rudolf, red. *Polski czyn zbrojny w II wojnie światowej*. T. 1, *Wojna obronna Polski 1939*. Warszawa: Wyd. MON, 1979.
- Godlewski, Jerzy R. *Wybrane zagadnienia polskiego planowania wojennego w latach 1919–1939*. Gdańsk: Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, 1982.
- Godlewski, Jerzy R., i Waclaw Odyniec. *Pomorze Gdańskie. Koncepcje obrony i militarnego wykorzystania od wieku XIII do roku 1939*. Warszawa: Wyd. MON, 1982.

- Grzelak, Czesław, i Henryk Stańczyk. *Kampania polska 1939 roku. Początek II wojny światowej*. Warszawa: Rytm, 2005.
- Grzywacz, Andrzej. *Wschodniopruski obszar operacyjny w planowaniu strategicznym II RP*. Oświęcim: Napoleon V, 2015.
- Halbersztadt, Jerzy. „Józef Piłsudski a mechanizm podejmowania decyzji wojskowych w latach 1926–1935”. *Przegląd Historyczny* 74, nr 4 (1983): 677–724.
- Jaklicz, Józef. „Mózg armii (rzecz o Sztapie Głównym)”. *Zeszyty Historyczne* (Paryż) z. 18 (192) (1970): 198–204.
- Jaskulski, Waldemar. *Generał dywizji Daniel Konarzewski (1871–1935). Zarys biografii*. Oświęcim: Napoleon V, 2015.
- Kirchmayer, Jerzy. *Kampania wrześniowa*. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, 1946.
- Kmiciek, Tadeusz. *Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego w latach 1918–1939*. Słupsk: Wyd. Pomorskiej Akademii Pedagogicznej w Słupsku, 2005.
- Kmiciek, Tadeusz. *Sztab Generalny Wojska Polskiego 1918–1939. Udział w wojnach o granice i funkcjonowanie w warunkach zagrożenia państwa*. Warszawa: Wyd. ZP, 2012.
- Kołąkowski, Piotr. „«Laboratorium» – komórka analityczna marszałka Józefa Piłsudskiego”. *Słupskie Studia Historyczne* nr 16 (2010): 117–130.
- Koreś, Daniel. *Generał bryg. Aleksander Radwan-Pragłowski (1895–1974). Studium biograficzne*. Warszawa: Wyd. IPN, 2012.
- Koreś, Daniel. „Planowanie operacyjne na odcinku łódzkim 1936–1939”. *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 9 (60), nr 3 (223) (2008): 45–76.
- Koreś, Daniel. „Sulisławski Mieczysław Tomasz”. W *Z dziejów walk o Niepodległość*. T. 3. Red. Marek Gałęzowski, Sławomir Kalbarczyk, Jerzy Kirszak, i Daniel Koreś, 573–588. Warszawa: Wyd. IPN, 2015.
- Koreś, Daniel. „System dowodzenia i dowodzenie w Wojsku Polskim w czasie kampanii polskiej 1939 r. Wybrane problemy”. W *Kampania polska '39. Militarne i polityczne aspekty z perspektywy siedemdziesięciolecia*. Red. Jerzy Kirszak, i Daniel Koreś. Wrocław: Wyd. IPN, 2011.
- Kośmider, Tomasz. *Planowanie wojenne w Polsce w latach 1921–1926*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2001.
- Kośmider, Tomasz. *Toruński Inspektorat Armii w systemie obrony państwa polskiego w latach 1921–1939*. Warszawa: Neriton, 2009.
- Kozłowski, Eugeniusz, i Piotr Stawecki. „Protokoły z posiedzeń Ścisłej Rady Wojennej i inspektorów armii za lata 1926–1932”. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, cz. 1, 24 (1981): 271–341; cz. 2, 25 (1983): 275–334.
- Łach, Wiesław B. *Polska północna w systemie obronnym kraju w latach 1918–1926*. Olsztyn: Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2010.
- Maroń, Jerzy. *O osobliwościach polskiej historii wojskowości*. Wrocław: Chronicon, 2013.
- Norwid-Neugebauer, Mieczysław. *Kampania wrześniowa 1939 w Polsce*. Londyn: Wyd. M.I. Kolin, 1940.
- Nowak, Włodzimierz. „Generał brygady Kazimierz Głabisz (1893–1981). Zarys biografii”. *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 9 (60), nr 3 (223) (2008): 117–136.
- Nowiński, Tadeusz. „Berlińskie Studium «Niemcy»”. *Wojskowy Przegląd Historyczny* 18, nr 1 (1962): 338–365.

- Olstowski, Przemysław. *Generał Gustaw Orlicz-Dreszer (1889–1936). Dowódca wojskowy i działacz społeczno-polityczny*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2000.
- Pałka, Jarosław. *Generał Stefan Mossor (1896–1957). Biografia wojskowa*. Warszawa: Rytm, 2007.
- Panecki, Tadeusz, Franciszek Puchała, i Jan Szostak, red. *Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego 1918–2003*. Warszawa: Bellona, 2003.
- Piątkowski, Henryk. *Kampania wrześniowa w Polsce 1939*. Londyn: Wyd. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1946.
- Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*. T. 1, *Kampania wrześniowa 1939*. Cz. 1, *Polityczne i wojskowe położenie Polski przed wojną*. Londyn: Instytut Historyczny im. gen. W. Sikorskiego, 1951.
- Pragłowski, Aleksander. „Kampania wrześniowa”. *Kultura* (Paryż) nr 9 (1959): 72–86.
- Stawecki, Piotr. *Wojsko marszałka Józefa Piłsudskiego 12 V 1926 – 12 V 1935*. Warszawa: Rytm, 2004.
- Steblik, Władysław. „Studium «Niemcy» z maja 1936 r.” *Wojskowy Przegląd Historyczny* 16, nr 3 (1960): 334–379.
- Szubański, Rajmund. *Plan operacyjny „Wschód”*. Warszawa: Bellona, 1994. Wyd. 2. Warszawa: Wyd. ZP, 2010.
- Ulatowski, Łukasz. *Berlińska placówka wywiadowcza „In.3” (1926–1934)*. Warszawa: b.wyd., 2016.
- Wesołowski, Tomasz. „Kłopotliwa gra wojenna Generalobersta Franza Haldera. «Generalstabsreise 1939» w powojennej historiografii”. *Studia z Dziejów Wojskowości* 6 (2017): 297–324.
- Wesołowski, Tomasz. „Pierwszy etap prac Sztabu Głównego nad planem operacyjnym «Zachód» (luty – połowa marca 1939 r.) w dokumentach, relacjach i wspomnieniach jego twórców”. *Studia z Dziejów Wojskowości* 7 (2018): 289–326.
- Wesołowski, Tomasz. „Plan gry wojennej Sztabu Generalnego Wojsk Lądowych (Generalstabsreise) z marca 1939 r. Przyczynek do nowego spojrzenia na początki planowania wojny przeciw Polsce («Fall Weiss»)” *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku* z. 30 (2017): 5–33.
- Wesołowski, Tomasz. „«Rozwinięcie niemieckie. Studium podstawowe» – możliwości mobilizacyjne, ugrupowanie sił i potencjalne kierunki działań Wehrmachtu w przewidywaniach Oddziału III Sztabu Głównego z lutego i początku marca 1939 r.” *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku* z. 31 (2018): 119–158.
- Wieczorek, Grzegorz. *Generał Kazimierz Glabisz (1893–1981). Zarys biografii*. Gorzów Wlkp.: Wyd. Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu, 2007.
- Wyszczelski, Lech. *Generał Kazimierz Sosnkowski*. Warszawa: Bellona, 2010.
- Wyszczelski, Lech. *Marszałek Polski Edward Śmigły-Rydz (1886–1941)*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2013.
- Wyszczelski, Lech. *O marszałku Edwardzie Śmigłym-Rydz. Od uwielbienia do potępienia*. Warszawa: Bellona, 2015.
- Wyszczelski, Lech. *Od demobilizacji do zamachu majowego. Wojsko Polskie 1921–1926*. Warszawa: Neriton, 2007.
- Wyszczelski, Lech. *Podczas pokoju z myślą o wojnie (1921–1939)*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2021.
- Wyszczelski, Lech. *Wojsko Piłsudskiego. Wojsko Polskie 1926–1935*. Warszawa: Neriton, 2005.

Prace niepublikowane

Cutter, Zdzisław. „Inspekcjonowanie i szkolenie wyższej kadry dowódczej przez Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych Wojska Polskiego w latach 1926–1939”. Praca doktorska, Wojskowa Akademia Polityczna, 1989, mps.

Grzywacz, Andrzej. „Polskie planowanie wojenne na wschodnim kierunku operacyjnym w latach 1921–1939”. Praca doktorska, Uniwersytet Jagielloński, 1995, mps.

STRESZCZENIE**Daniel Koreś, Studia operacyjne w Wojsku Polskim w latach 1921–1939. Stan badań**

Problematyka studiów operacyjnych, czy też planowania wojennego, w okresie II Rzeczypospolitej budzi ograniczone zainteresowanie badawcze praktycznie od momentu zakończenia klęską kampanii polskiej 1939 r. Autor postanowił przeanalizować dotychczasowy dorobek historiografii polskiej – nie ograniczając się przy tym tylko do literatury powstałej po 1989 r. – na ten temat, a przy okazji wskazać na luki badawcze, które oczekują na wypełnienie. Artykuł jest więc syntetycznym opracowaniem całego problemu planowania wojennego w latach 1921–1939 i zarazem tekstem z zakresu historii historiografii. Obraz, jaki wyłania się z wyżej zarysowanego stanu badań nad polskim planowaniem operacyjnym, nie pozostawia złudzeń: zagadnienie to ciągle posiada dużo luk badawczych. Wpływ na to mają braki w archiwaliach, które można jednak w pewnym stopniu uzupełnić poprzez kwerendę w innych zespołach akt w Centralnym Archiwum Wojskowym Wojskowego Biura Historycznego. Nie mniejszym problemem jest rozproszenie zasobu archiwalnego, którego spora część znajduje się w Moskwie i w Londynie. W obecnej sytuacji politycznej korzystanie z moskiewskiego archiwum jest niemożliwe i co gorsza trudno jest nawet oszacować, jak długo ta sytuacja będzie miała miejsce.

Słowa kluczowe: studia operacyjne, planowanie wojenne, Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych, Sztab Główny

SUMMARY**Daniel Koreś, The Current State of Research regarding Operational Studies in the Polish Army between 1921–1939**

The issue of operational studies, or war planning, during the Second Polish Republic has aroused limited research interest since the end of the Polish campaign of 1939 that ended with defeat. This paper analyses the current achievements of Polish historiography regarding this topic – not limiting itself only to the literature created after 1989 – whilst also highlighting gaps in the research that need filling. The article presents, on the one hand, a synthetic study of the entire problem

of war planning between 1921–1939 and, on the other a text in the field of historiography. The picture that emerges from the above-mentioned state of research concerning Polish operational planning leaves no doubt that this subject still has many research deficiencies. This is due to gaps in the archives, which can, however, be supplemented to some extent by other records held in the Central Military Archives of the Military Historical Office (*Wojskowe Biuro Historyczne*). Another problem concerns the dispersion of the archival resources, a large part of which are located in Moscow and London. Due to the current political climate, it is impossible to use the Moscow archive and, regrettably, it is difficult to estimate how long this situation will last.

Keywords: operational studies, war planning, General Inspectorate of the Armed Forces, General Staff

ZUSAMMENFASSUNG

Daniel Koreś, Operative Studien in der polnischen Armee 1921–1939. Forschungsstand

Das Thema der operativen Studien bzw. der Kriegsplanung in Zeiten der Zweiten Polnischen Republik hat praktisch seit der Niederlage des polnischen Feldzugs von 1939 nur ein begrenztes Forschungsinteresse geweckt. Der Autor hat sich entschlossen, die bisherigen Ergebnisse der polnischen Historiographie (unter Berücksichtigung der auch nach 1989 erschienenen Literatur) zu diesem Thema zu analysieren und gleichzeitig Forschungslücken aufzuzeigen, die es zu schließen gilt. Der Aufsatz ist somit einerseits eine synthetische Studie über die gesamte Problematik der Kriegsplanung in den Jahren 1921–1939 und gleichzeitig ein Text zur Geschichte der Historiographie. Das Bild, das sich aus dem oben skizzierten Stand der Forschung zur polnischen Operationsplanung ergibt, lässt keine Illusionen zu: dieses Thema weist noch viele Forschungslücken auf. Dazu tragen auch die Defizite in den Archiven bei, die jedoch bis zu einem gewissen Grad durch Abfragen in anderen Aktenbeständen des Zentralen Militärarchivs des Militärhistorischen Büro (*Wojskowe Biuro Historyczne*) geschlossen werden können. Nicht minder problematisch ist die Streuung der Archivbestände, von denen sich ein großer Teil in Moskau und London befindet. In der gegenwärtigen politischen Situation ist die Nutzung des Moskauer Archivs unmöglich. Die Ungewissheit über die Dauer dieses Zustands ist allerdings um Einiges prekärer.

Schlüsselwörter: Operative Studien, Kriegsplanung, Generalinspektion der Streitkräfte, Hauptstab